

Saulės ratų ir jos laivo mitiniai vaizdiniai: šviesulys paros cikle

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjamas Saulės mitinis vaizdinys – vienas svarbiausių žmogaus nuo seno stebėtų dangaus šviesulių. Remiamasi baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, lietuvių ir latvių tautosaka, kalbos duomenimis. Čia apsiribojama tais tradicinėje kultūroje išlikusiais provaizdžiais, kurie simbolizavo Saulės judėjimą paros cikle. Pasirinkti Saulės ratų ir jos laivo vaizdiniai, turintys gilias šaknis baltų praeitį ir Europos dvasinę kultūrą siekiančioje senovėje. Tikslas – atskleisti šių vaizdinių prasmę ir kilmę.

RAKTAŽODŽIAI: Saulė, Saulės ratai, Saulės laivas, soliarinė mitologija, bronzos amžius, baltų mitologija.

Mes gyvename po Saule, tai yra *pasaulyje*. Lietuvių kalbos žodžiu *pasaulis* ir latvių *pasaulē* ‘pasaulis, visata’ atskleidžiama mūsų gyvenamojo universumo kaip visybės, esančios kaip tik po Saule, samprata. Šis lietuvių kalbos žodis nusakyta reikšme buvo žinomas dar XVI amžiuje, užrašytas Mikalojaus Daukšos *Postilėje* (1599) (Fraenkel 1962: 543).

Visa žmogaus būtis yra susijusi su Saule: kasdienybė su ritmiška dienos ir nakties kaita, sezoniniai darbymečiai, galiausiai – metų ciklo šventės. Para, laiko tarpas, per kurį Žemė apsisuka apie savo ašį ir po kurio tas pats Žemės taškas vėl atsisuka į Saulę, turi glaudų ryšį su žemiškosios gyvybės būties ritmu. Svarbiausios kalendorinės šventės buvo išsidėsčiusios reikšmingiausiais astronominiu ir gamtiniu požiūriu metų rato periodais.

Metų ir paros ciklai, kuriais matuojamas laikas, – tai Kosmoso tvarkės, jo harmonijos, visatos procesų dermės raiška. Šiai dėsningai tvarkai buvo ir tebėra pavaldi visa žmonija. Nuo žilos senovės žmogus jautė, kad jį veikia visatos vyksmai, suvokė Saulės vaidmenį savo egzistencijai ir tai savaip įprasmino mituose – archajinės visuomenės pasaulėvoką, mąstyseną menančioje žiniijoje.

SOLIARINIS MITAS RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Baltų religijos ir mitologijos rašytinių šaltinių duomenimis, Saulės garbinimas baltų kraštuose buvo aktualus ar bent gyvavo XIII–XVI ir vėlesniais amžiais, nors jo šaknys gali būti įžvelgtos ankstyvesnėse epochose (žr. toliau).

Jono Malalos kronikos intarpas (1261), parašytas senovės slavų kalba, pateikia mito fragmentą apie Saulės sukūrimą ir šio šviesulio kūrėją dievą, vardu Teliavelis (*Телявели*) (BRMŠ I: 268). Kronikininkas Petras Dusburgietis savo veikale (1326) yra teigęs, jog prūsai „garbino kaip dievus <...> saulę, mėnulį ir žvaigždes, griaustinį, sparnuočius ir keturkojus, netgi rupūžes“ (BRMŠ I: 344). Istorikas Enėjas Silvijus Piccolominis aprašė (1477) soliarinio lietuvių mito apie Saulės išlaisvinimą fragmentus (BRMŠ I: 595). Erazmas Stella (1518) Saulės ir Mėnulio adoraciją išskyrė kaip vieną svarbiausių prūsų religijos bruožų, pažymėdamas, jog „saulė ir mėnulis yra pirmieji tarp visų dievų“ (BRMŠ II: 22). Matyt, šie šviesuliai rytų ir vakarų baltų žemėse buvo iš tiesų garbinti. Tiesa, čia pateikti duomenys (neminint ritualų, kurie bus apžvelgiami) apie Saulės dieviškumą yra negausūs ir perdėm striuki. Tačiau šio šviesulio išskirtinumas baltų mitiniame pasaulyje yra akivaizdus.

Žinios apie Saulės ir Mėnulio garbinimą baltų kraštuose sklido XIV–XVII amžiaus rašytiniuose šaltiniuose ir buvo kartojamos tokių autorių, kaip Mikalojus iš Jerošino, Jonas Dluogošas, Martynas Kromeris, Aleksandras Guagninis, Johannas Davidas Wundereris, Balthazaras Rusowas, Salomonas Henningas, Wolfgangas Christophoras Netellhorstas, Matas Pretorijus, Galeacas Mareskotis, Paulius Einhornas, ir misijas Lietuvoje atlikusių jėzuitų (BRMŠ II: 367, 566, 421, 490, 626, 642, 680, 689; BRMŠ III: 73, 261, 265, 544, 630). Tarp baltų mitologijos liekanų fiksuotojų buvo susidariusi vieša nuomonė, kad baltai, be gamtos objektų ir reiškinių (žemės, vandens, ugnies, žalčių, griaustinio, giraičių bei medžių, ypač ąžuolų), yra ir dangaus šviesulių garbintojai. Lietuvių ir latvių folklore, ypač dainose, gana dažnai mininčiose dangaus šviesulius, Saulė visada apibūdinama kaip motina (liet. *motinėle*, lat. *māmuliņa*), o tai irgi atspindi jos statusą anų laikų mitinių vertybių hierarchijoje, rodo liaudišką dangaus kūno koncepciją, kuriai nusakyti folkloro kūrėjai pasitelkia jiems įprastą socialinėje srityje vartojamą sąvoką¹.

Su Saule susiję ritualai, mitai ar jų nuotrupos, glaustai aprašyti istoriniuose šaltiniuose, taip pat ir tautosaka – sakmės, jai skirtos apeigos ir tikėjimai, lietuvių ir

1 Antikinės kultūros tyrinėtojas Aleksejus Losevas teigia, kad mitologija, kaip pagrindinė ideologija pirmąkart bendruomenėse, pažiūrose į gamtą ir visą pasaulį į pirmąją vietą iškelė giminystės santykius (Лосев 1988: 10). Mitologija nebuvo abstraktaus mąstymo vystymosi rezultatas. Giminystė žmogiškoje ir visoje gamtinėje būtyje buvo kažkas gilaus ir išsakinijusio (ten pat: 11–12). Baltų tautų folklore, kuris yra vienas pagrindinių šaltinių baltų religijai ir mitologijai rekonstruoti, giminystės terminai yra taip pat būdingi, pristatant mitologizuotus gamtos ar visatos objektus ar reiškinius, ypač – Saulę, Mėnulį, Perkūną ir kt.

latvių dainose užsikonservavę kalbamos tematikos semantiniai archaizmai čia bus apžvelgiami ir nagrinėjami siekiant suvokti šviesulio sampratos ištakas ir esmę.

RATAIS VAŽIUOJANTI SAULĖ:

JOS „KELIONĖ“ ŠVIESIUOJU PAROS METU

Pats saulę pavadinantis žodis yra indoeuropiečių kilmės. Jau indoeuropiečių protautėje pradėjo formotis ir šio dangaus kūno vaizdinys, susietas su mūsų tolimų protėvių senuoju pasaulėvaizdžiu. Žodis, jo garsų dermė daugeliu atvejų atspindi pirmykštį, garsu išreikštą denotato įsivaizdavimą. Baltų kalbose aptiriamas objektas – saulė – įvardijamas tos pačios šaknies žodžiu: lietuvių *saulė*, latvių *saule*, prūsų *saule*, kilusiu iš ide. šaknies **sāue-*, **sū-*, **sue-*, **su-* (Fraenkel 1962: 765)², dar plg.: s. ind. vedų *súvar-*, lot. *sōl*, s. sl(av). *slŭnice*, got. *sauil*, s. aukšt. vok. *sunna* (vok. *Sonne*), s. angl. *sunne* (angl. *sun*) (žr. ir Гамкрелидзе, Иванов 1984: 684).

Saulės seną kilmę rodo ne tik paties žodžio etimologija, bet ir jos įsivaizdavimą atspindinčių mitologinio pobūdžio analogijų itin platus paplitimas daugelyje tautų. Į šią aptariamo vaizdinio jau seniai pastebėtą bendrystę įsiterpia baltai, svariai papildydami rekonstruojamos dangaus mitologijos bendrąjį vaizdą. Turimi omenyje arklių traukiamais ratais važiuojančios Saulės ir jos laivo vaizdiniai. Šie motyvai yra labai universalūs, jie žinomi ne tik indoeuropiečiams ir ne tik Europos žemyne, bet ir Pietų bei Priešakinėje Azijoje (MHM II: 462). Dėl to šių motyvų genezės klausimai spręstini plataus arealo įvairios kilmės kultūrų kontekste.

Gali kilti klausimas: ar galima sieti dangaus kūnų vaizdinius, išlikusius lietuvių ir latvių folklore, su senųjų epinių kūrinių, tokių kaip senovės indų *Rigveda*, islandų *Poetinė Eda* ar karelių ir suomių *Kalevala*, semantiniais archaizmais? Jau esame įpratę lyginti kai kuriuos iki šių dienų išlikusius indoeuropiečių dvasinės kultūros atšvaitus, sakysim, griaustinio dievo tipažą, atstovaujamą lietuvių Perkūno, su senovės indų Indra ar Pardžanja bei su senovės germanų Toru. Nekyla abejonių, kad tai to paties tipo dievas, tik išsaugotas skirtingų epochų žodiniuose ir rašytiniuose, kartais epiniuose, kūriniuose. Lietuviai neturi savo epo, tačiau mūsų turtinga tautosaka laikoma vienu iš baltų religijos ir mitologijos šaltinių. Tik čia juos, tuos senuosius vaizdinius, reikia mokėti atpažinti, atskirti nuo vėlyvesnių ir tinkamu būdu „perskaityti“, įminti jų prasmę, gretinant su analogiškais kad ir minėtų epinių veikalų semantinėmis struktūromis. Žinoma, dar reikia turėti galvoje, kad konkretūs folkloro tekstai lietuvių ir latvių kalbomis negali būti laikomi labai archajiškais (manoma, kad lietuvių ir latvių kalbos atsirado irstant baltų prokalbei V–VII a. po Kr.;

2 Ši šaknis baltų kalbose yra išplėsta *l-* priesaga, o kitose indoeuropiečių kalbose – priesagomis *l-*, *n-*, *r-* (Fraenkel 1962: 765).

žr. Mažiulis 1987: 83). Be to, konkretus poetinis vieno ar kito teksto pavidalas formavosi gal ir senokai, bet mes negalime atmesti galimybės, kad tie tekstai amžiams bėgant galėjo kisti, transformuotis. Tačiau tai, kad juose vis dėlto išlieka pirmąkart senovės vaizdinių, negalime paneigti. Kai kurie tokie provaizdžiai gali būti laikomi archetipais, saugomais kolektyvinės sąmonės iki pastarųjų šimtmečių. Todėl ir šiame straipsnyje drįstama kai kuriuos tų mitinių kosmologinių vaizdinių, išlikusių folklore, gretinti su senųjų tradicijų epinių kūrinių vaizdiniais. Šitaip atveriamė baltų tautų žodinėje kūryboje išlikusių semantinių archaizmų gilesnę prasmę ir kilmę.

Kalbant apie baltų tradiciją, ratais važiuojančios Saulės vaizdinys aptinkamas su pastoraline praktika susijusiamė lietuvių folklore. Beje, indoeuropiečių nomadinėje, tai yra klajoklių kultūroje, kurioje buvo išplėtota gyvulininkystė, buvo ryškus piemenų kultūros pradas (Koopers 1929; Гамкрелидзе, Иванов 1984: 695; Gimbutienė 1996: 258, 293). Nežinia, ar toks Saulės kontekstas folklore siekia tolimus laikus, tačiau, šiaip ar taip, į tai dera atkreipti dėmesį.

Tad ankstų rytą gyvulius išginę piemenys giesmėmis šitaip apdainuodavo Saulę:

*Kūrinkis, ugnėla,
Atvažiuoja saulala
Geležiniais ratukais,
Pasitepus taukeliukais.* Imbrado vls., Zarasų aps., LTR 898(43).

*Atvažiuoja saulala
Variniais rateliais,
Masinžiniais bateliais,
Ugniniais arklalais.* Dundulienė 1988: 17–18.

*Nuvažiuok, debesėl, dunduliuos,
Atvažiuok, Saulele, rateliuos.*
(Kai pamatydavę ateinantį debesį, piemenys dainuodavę. Kupiškis.) BIR IV: 240, nr. 130.

*Prie Drūlėnų ežerėlio
Saulė žeme ridinėjo,
Darr–darr Saulelė rateliuos,
Užt–užt lietelis debesiuos, debesiuos.*
(Drūlėnų k. piemenys, pamatę ateinant debesį, dainuodavę. Kupiškis.) BIR IV: 242, nr. 151.

*Nuvažiuok, debesėli, sunkiuose ratuose,
Atvažiuok, atvažiuok, Saulele, rateliuose, rateliuose.* Panevėžys, BIR IV: 240, nr. 128.

Šitokiose piemenų giesmelėse Saulė neretai poruojama su personifikuotu, kaip ir ji, debesimi, abu jie yra ratuoti. Juodu važiuoja ne bet kokiais, o dviračiais vežimais (ar karieta), būdingais dangumi važinėjantiems mitiniams veikėjams (taip pat Perkūnui; žr., pavyzdžiui, LTR 739(19), 763(4), 823(27)):

Nuvažiuk, debesėl, su kariat, su kariat,

Atvažiuok, saulytėl, su dvirāčiais, su dvirāčiais! Biržų apyl., LTR 4990(428); plg. su saulės dviračyje motyvu LTR 4988(37).

Nuvažiuk, debesėli, su dvirāčiais, su dvirāčiais,

Atvažiuok, saulutė, su kariat, su kariat! Pasvalys, LRT 3266(27).

Paprastai Saulė yra traukiama žirgų – toks motyvas atsispindi ir mįslėse. Kartais tai nusakoma hiperbolizuotai, gerokai padidinant vežančių arklių skaičių: *Šviesus mažas ritulelis – šimtas arklių nepavež[a]. – Saulė* (LTR 284/337-2). Panašūs su mitine Saule ir jos transporto priemone susiję parametrai pasikartoja latvių dainose: ji yra traukiama šimto arklių, o važiuoja devyniais ratais:

Iebrauca Saulīte

Ābeļu dārzā

Deviņi ratīni,

Simts kumeliņu. BDS 33778-0.

‘Atvažiuoja Saulelė

Į obelų sodą

Devyniais rateliais,

Šimtu arklelių.’

Kitur latvių dainų Saulė važiuoja traukiama geltonų, matyt, auksinių ar ugninių, žirgų:

Saule brauca gar debesi,

Trīs dzeltenī kumeliņi.

Ai, Saulīte mīļa balta,

Dod man vienu kumeliņu,

Man jāiet tautiņās,

Nav dzeltena kumeliņa. BDS 33913-0.

‘Saulė važiuoja danguje

Trimis geltais žirgeliais.

Ai, Saulyte, miela balta,

Duok man vieną žirgelį,

Man reikia ištekėti,

Neturiu gelto žirgelio.’

Saule brauca apkārt kalnu

Dzelteniem kumeliņiem;

Ne tie soīda, ne piekusa,

Ne ceļā dusināja. Biezais 1972: 242.

‘Saulė važiuoja aplink kalną

Su geltais žirgeliais,

Nei jie prakaituoja, nei pavargsta,

Nei kelyje beuždūsta.’

Saulės ratų vaizdinio archajiškumą įrodo senovės indų *Rigvedos* tekstai, kurie, kaip žinoma, datuojami II–I tūkstantmečiu prieš Kristų. Viename himne saulės dievas Surja (s. indų *Sūryā* gali reikšti ir tiesiog saulę), kuriantis šviesą, savo spinduliais išjudinantis visą gyvąjį pasaulį, išsklaidantis tamsybes, nuvejantis ligas ir blogus sapnus, vaizduojamas važiuojantis vežimu, į kurį įkinkyti sparnuoti arkliai (PB X 37, 3–4) arba septynios raudos kumelės (PB I 50, 8). Dievas Savitaras (s. indų *Savitár*), personifikuota saulės jėga, važiuoja auksiniu vežimu, pasikinkęs du puikius sartus (raudus) žirgus, žvelgdamas iš viršaus į visas esybes ir spinduliuodamas šviesą, naikindamas visas grėsmes; jo kelionės vyksta tarp dangaus ir žemės (PB I 35, 3–5; PB I 35, 9, žr. ir PB II 38, 1). Kitur *Rigvedoje* sartų žirgų pora apibūdinama kaip „saulės ženklai“ (PB II 11, 6). Be viso to, Savitaras vaizduojamas auksaakis (PB I 35, 8), auksarankis (PB I 35, 9), su aukso drabužiais (PB IV 53, 2). Tad ne tik patys dievai – Surja, Savitaras, įkūnijantys Saulę, bet ir jų atributai – auksinis vežimas, sparnuoti ar sarti arkliai (kumelės), auksinės dievų kūno dalys, auksiniai drabužiai yra aliuizija į dangiškąjį spindintį, dieną skelbiantį šviesos šaltinį. Dera pabrėžti, kad, kaip rodo šių soliarinių dievų apibūdinimai ir funkcijų nusakymai *Rigvedos* giesmėse, jų šviesa, matyt, veikė žemiškąjį pasaulį ne vien fiziniu, bet ir kitais požiūriais, kartu su tamsa nugalėdami tai, kas šioje erdvėje yra slogu, inertiška, o ir apskritai – destruktivius, žmogaus dvasią nuodijančius ir jo būtį griauinančius pradus.

Graikų saulės dievas Helijas, kurio kultas siejamas dar su priešhelenine epocha, yra išlaikęs tipiškus soliarinio dievo ypatumus. Homeriniame himne³ Helijui ši esybė vaizduojama važiuojanti vežimu per dangų ir apšviečianti žmones bei nemirtingus dievus:

Žaižaruoja Helijo ryškiosios akys / Po auksiniu šalmu, spinduliai žėrėdami skaisčiai / Tveskia nuo dievo, kuriam ant galvos palei smilkinius želia / Šviesūs plaukai, supdami malonų veidą, iš tolo / Šviečiantį. Dengiantys kūną blizgūs puikieji drabužiai / Žybcioja, dvelkiant vėjeliui. Žirgai pakinkyti į priekį / Veržias, kai kyla su juo į dangaus aukščiausiąjį tašką. / Ten jis, sustabdęs auksinį vežimą ir dieviškus žirgus, / Į Okeaną atgal vakare per dangų sugrįžta (Homerinis himnas Helijui 31.9–15a; žr. HH: 105).

Tad Saulės dievo važinėjimu dangumi iš rytų į vakarus ratais, traukiamais žirgų, ir paaiškinama dienos šviesos, besikaitaliojančios su tamsa, etiologija.

Patys ratai, vežimas, kaip galima spręsti iš lingvistinių duomenų, yra dar indoeuropiečių protautėje gyvavusi realija. Indoeuropiečių gentys turėjo važiuoklę,

.....
3 Homeriniai himnai yra senovės graikų anoniminiai kūriniai, skirti įvairiems dievams. Manoma, kad seniausi jų buvo parašyti VII a. pr. Kr. „Homeriniais“ jie laikomi dėl to, kad kaip ir *Iliada* ar *Odisėja* yra parašyti to paties tipo hegzametru, juose yra daug panašių formulių ir jie siejami su tais pačiais dialektais.

kuri buvo su ratais. Ratų vaizdinio indoeuropietiškąją kilmę rodo ši daiktą bendrašakniu žodžiu pavadinančios leksemos: s. ind. *rátha*- ‘ratai, vežimas’, lot. *rota*- ‘ratas’, s. vok. aukšt. *rad*- ‘ratas’ (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 718–719). Pats ratas, apskritimas baltų mitologijoje ir daugelyje kitų tautų tradicijų simbolizavo ir pačią saulę. Saulė yra regima žmogaus akimi kaip dangaus platybe riedantis ir šviesą skleidžiantis ratas, nelyginant ugnies kamuolys. Su rato forma ir jo simbolika siejasi ir Saulės pavidalas. Senosiose kultūrose ratai, vežimai buvo žinomi nuo seno. *Rigvedoje* vežimas, į kurį įkinkyti arkliai, yra dažnai minima realija, juo disponuoja dieviškos būtybės: Indra (PB I 16, 2), Savitaras (PB I 35, 3–5), Surja (PB X 37, 3), Ušasė (PB I 49, 1–2), Ašvinai (PB I 47, 6). Kaip yra pastebėję Tamazas Gamkrelidzė ir Viačeslavas Ivanovas, ratai – kovos ar iškilmių vežimas – indoeuropiečių protautės laikais naudoti ne tik militarinėje, bet ir religinėje srityje, atlikdami ir kulto atributo vaidmenį. Jais būdavo gabenami dievų atvaizdai, juos atstojojantys simboliai, o kai kada į laidojimo vietą vežami mirusiųjų kūnai arba urnos su jų pelenais (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 731; žr. ir Tacitas 1972: 26–27). Tad nenuostabu, kad, matyt, kultui tarnavusiu vežimu, dviračiu ar keturračiu, pakinkytu arkliais, kaip liudija archeologiniai radiniai ir mitinius vaizdinius užfiksavusieji žodiniai tekstai, būdavo vežama Saulė daugelyje Europos ir Azijos senųjų kultūrų.

Analizuojant Saulės ratuose vaizdinio prigimtį nepaprastai svarbus yra vienas ikonografijos faktas. Turimas omenyje plačiai žinomas Trundholmo saulės vežimas. Ši bronzinė skulptūra, 1902 metais rasta vienoje dabartinės Danijos saloje (*Sealand*), vaizduoja arklių pakinkytus ratus, kuriuose guli saulės diskas. Saulės disko skritulys yra padengtas auksu. Statulėlė saugoma Danijos nacionaliniame muziejuje Kopenhagoje. Manoma, kad ji galėjo būti naudojama religiniuose ritualuose ir imitavo saulės judėjimą danguje. Šis unikalus radinys leidžia svarstyti Saulės ratų vaizdinio, pasklidusio gana plačiai, amžių ir kilmę. Jei Trundholmo saulės vežimas datuojamas bronzos amžiumi (germanų apgyventose žemėse jis prasidėjo apie 1500 m. pr. Kr.), tai, matyt, šioje epochoje jis galėjo būti žinomas ir kitoms germanams giminingoms tradicijoms (žr. Vries 1956: 97). Bronzos amžiuje indoeuropiečiai turbūt jau buvo išsiskaidę į atskiras kalbines grupes. Beje, pasak mitologijos tyrinėtojo Rudolfo Simeko, germanų Saulės garbinimą bronzos amžiuje patvirtina, be Trundholmo saulės vežimo, ir piešiniai ant uolų (Simek 1984: 369). Be to, Saulės kultą liudija senovės islandų žodinė kūryba: *Poetinėje Edoje*, kurios giesmių rankraščiai siekia XIV amžių, o pats kūrinys atspindi ikikriščioniškos epochos germanų mitologiją, Saulė yra traukiama per dangų dviejų dangaus žirgų: „Arvakas ir Alsvidas [dangaus žirgai – N. L.] privalės išvargę / saulę dangum traukt“ (Grymnio eilės 37). Tad Saulės ratuose vaizdinys ir idėja yra paliudyti archajiškų Europos ir Pietų Azijos archeologijos, taip pat žodinių tekstų duomenų. Ši idėja ir jos konkreti figūratyvinė raiška neaplenkė ir senovės baltų.

SAULĖS LAIVAS: JOS NAKTINĖ „KELIONĖ“

Be ratų, Saulei, jos „kelionėms“ tarnauja ir laivas; apie tai dainuojama latvių. Ratai ir laivas – dvi jos transporto priemonės, kurių pirmoji tinkanti dieną, Saulei pakilus ir jai keliaujant dangaus skliautu, antroji – naktį, kai Saulė leidžiasi į jūrą:

<i>Ni šodien, ni vakar,</i>	‘Nei šiandien, nei vakar
<i>Netek Saule kājiņām:</i>	Nebēga Saulē kojelēmis:
<i>Par siliņu ratiņos,</i>	Per šileļ rateliais,
<i>Par jūriņu laiviņā.</i> BDS 33811-1.	Per jūrēļ laivelīu.’

Laivas yra Saulės ar soliarinio dievo persikėlimo priemonė archajiškuose mituose. Egiptiečių Saulės dievas Ra dieną, apšviesdamas Žemę, irdavęsis valtimi dangiškuoju Nilu, vakare persėsdavęs į kitą valtį, nusileisdavęs į požemį ir plaukdavęs požeminiu Nilu. Rytą jis vėl atsirasdavęs horizonte, tik jau rytinėje pusėje (Bonnet 1971: 738–739; MHM II: 359). Tad egiptiečių dievo Ra laivai jungdavę mitinio pasaulio sferas – dangiškąją su požemine. O pats Saulės dievas, pakludamas dienos ir nakties kaitaliojimosi ciklams, būdavęs priešinguose mitinio pasaulio poliuose. Saulės dievo laivo atvaizdai ar laivo formos modeliai buvo rasti šventyklų ir kapinynų, iš kurių minėtina Cheopso piramidė (faraono Cheopso kapas), reliktuose (Bonnet 1971: 740). Germanų mitologijoje senieji Saulės ženklai taip pat būdavo siejami su laivo realija. Šioje tradicijoje nuo bronzos amžiaus iki viduramžių gana daug aptinkama Saulės ir laivo simbolių, šių vaizdinių kombinacijų, ir, būtent, kulto kontekste (Simek 1984: 369).

Mitinis latvių Saulės laivas, kaip būdinga soliarinės esybės atributikai, yra auksinis: *Noiet Saule vakarā, Iekrīt zelta laiviņā* (BDS 33878-0) ‘Nusileidžia Saulė vakare, Įpuola į aukso laivelį’. Tokie pat yra ir to laivo irklai:

<i>Jau Saiļeite aizalaide</i>	‘Jau Saulytē nusileido
<i>Dziļu jūru maļeņā;</i>	Gilios jūros pakraštyje;
<i>Saskaņēje zalta ērkli</i>	Suskambējo aukso irklai
<i>Sudabreņa laiveņā.</i> BDS 33787-2.	Sidabro laivelyje.’

<i>Jau Saulīte aizsalaida</i>	‘Jau Saulytē nusileido
<i>Aiz dziļā ezeriņa,</i>	Už gilaus ežerėlio,
<i>Saskaneja zelta irkli,</i>	Suskambējo aukso irklai
<i>Laiviņā iemetot.</i> BDS 33787-0.	Į laivelį įmetami.’

Beje, egiptiečių Saulės dievo laivas taip pat būdavo vaizduojamas tviskantis aukso (Bonnet 1971: 738).

Ratai ir laivas yra būtini Saulės daiktai. Latvių dainose suasmenintoji Saulytė sielojasi verkdama dėl šių pražuvusių savo judėjimo priemonių, nes be jų ji negali funkcionuoti – rytais patekėti, o vakarais nusileisti:

<i>Ko ta Saulīte</i>	‘Dėl ko Saulytė
<i>Tik gauži raudaja?</i>	Taip graudžiai verkė?
<i>Rīgā pazuda</i>	Rygoje prapuolė
<i>Dimanta rati.</i>	Deimanto ratai.
<i>Neraudi, Saulīte,</i>	Neraudok, Saulyte,
<i>Dievs dos citus</i>	Dievas duos kitus,
<i>No zelta, sudraba,</i>	Iš aukso, sidabro,
<i>No dimantiņa. BDS 33781-2.</i>	Iš deimantėlio.’

<i>Ko ta Saulīte</i>	‘Dėl ko Saulytė
<i>Tik gauži raud?</i>	Taip graudžiai rauda?
<i>Jūrāi noslika</i>	Jūroje nugrimzdo
<i>Sudraba laiviņ’.</i>	Sidabro laivelis.
<i>Neraudi, Saulīte,</i>	Neraudok, Saulyte,
<i>Dievs dara citu,</i>	Dievas daro kitą,
<i>No zelta, no vaŗa,</i>	Iš aukso, iš vario,
<i>No sudrabiņa. BDS 33781-1.</i>	Iš sidabrėlio.’

Saulės maudynės jai nusileidus – dar vienas soliarinei esybei būdingas mitinis motyvas. Latvių dainuojama, kad vakarais prie auksinio ąžuolo (tautosakoje – tai mitinis medis, susijęs su dievais ir jų kultu), kur teka sidabro upė ir ant kurios kran-to yra pirtis, Saulytė maudosi:

<i>Pie ta zelta ozoliņa</i>	‘Prie to auksinio ąžuolėlio
<i>Sudrabiņa upe teka;</i>	Sidabrėlio upė teka;
<i>Tās upites maliņā</i>	Tos upelės krante
<i>Dieva dēli pirti taisa.</i>	Dievo sūnūs pirtį kuria.
<i>Tur Saulīte pērties gāja</i>	Ten Saulytė eina pirtis
<i>Ar visām jupravām.</i>	Su visom mergelēm.
<i>Dieva dēli garu lēja (meta),</i>	Dievo sūnūs pila garo,
<i>Zābakōs stāvedami. BDS 33770-0.</i>	Užsimovę aulinius batus.’

Apie Saulės prausimą užsimenama Jono Lasickio veikale (~1582):

Perkuna tete, mater est fulminis atque tonitruui:que solem fessum ac puluerulentum, balneo excipit: deinde lotum et nitidum, postera die emittit. ‘Perkūno teta (*Percune tete*) yra žaibo ir griausmo motina, kuri saulę, nuvargusią ir dulkiną, išsprausia maudyklėje, o po to kitą dieną išleidžia švarią ir švytinčią’ (BRMŠ II: 581, 593).

Vadinasi, nusileidusi Saulė, lietuvių ir latvių įsivaizdavimu, būdavo ir maudoma, juolab kad ji, kaip neretai sakoma tautosakoje, nugrimzta į vandenį. Tai dar vienas jos atsinaujinimo per naktį ir pasiruošimo dienai – būti šviesos šaltiniu – būdas⁴. Saulės maudynės nėra vien lokalus baltų mitologijos motyvas. Graikų Saulės dievas Helijas pasibaigus dienai taip pat maudydavęsis, be to, taip pat vandenyne (Grimal 1981: 235; FWSO: 489).

Latvių dainose Saulytė, kaip kad gyva, dienos ir nakties kaitos ritmu gyvenanti būtybė, vaizduojama naktį mieganti jūroje:

<i>Jauni puiši nezināja,</i>	‘Jauni berneliai nežinojo,
<i>Kur Saulīte nakti gul:</i>	Kur Saulytė naktį miega:
<i>Jūras vidu uz akmini</i>	Jūros vidury ant akmens,
<i>Zaļas niedres galiņā.</i> BDS 33788-0.	Žalios nendrės viršūnėlėj.’

Vakaras, kai Saulė nusiiria savo laivu į gilius vandenį ir ilsisi, palikusi Žemę tamsoje, yra mistiškas metas. Tradicinėje kultūroje vakaras ir rytas nuo seno yra opozicinės savo prasme sąvokos, susijusios su priešingais dalykais: pirmoji – su chtoninės mitinio pasaulio sferos dvelksmu ir apraiškomis, antroji – su dienos dangaus sugrįžimu ir šviesos pergale. Tvyrančioje vakaro prietemoje ir nakties tamsoje pasirodo ant žemės paviršiaus baugios, požemyje, vandens telkiniuose tūnančios kito, tai yra žemutinio pasaulio būtybės. Laikas po saulėlydžio – laumių, raganų, šmėklų, velnių, bildukų, vėlių, kurie išsiveržia naktį prasiverus tamsiajai požemio ir mirusiųjų karalystei, reiškimosi žmonių gyvenamoje aplinkoje tarpsnis. Tik rytą patekančios Saulės spinduliai išsklaido šiuos nerimastingus, prieblandoje bei gūdžiose tamsybėse viešpataujančius pradus ir žadina Žemę iš stingulio. Saulės šviesa, veikdama žmonių ir fiziniu, ir dvasiniu požiūriu, kas rytą atnaujina žemiškosios gyvybės būtį.

Taigi Saulė pateka rytuose, įvažiuoja ratais į beribes dangaus erdves, pasikinkiusi ugninius (ar, kaip sakoma latvių dainose, „geltus žirgus“) arklius, pakyla aukštai, o dienai baigiantis leidžiasi vakaruose. Čia ji persėda į auksinę laivą su auksiniais irklais, išsimaudo „maudyklėje“ ar ant kranto stovinčioje pirtyje, miega jūros viduryje, o paskui laiveliu pasiekia rytus, persėda į vežimą ir pradeda naują paros ciklą. Tokia yra baltų soliarinės mitologijos fragmento, vaizduojančio Saulės judėjimą paros tarpsnyje, hipotetinė rekonstrukcija remiantis lietuvių ir latvių folkloru.

.....
4 Apie Saulės prausynas žr. Razauskas 2012: 25–26.

IŠVADOS

Saulė mitiniame pasaulėvaizdyje buvo laikoma svarbiausiu dangaus šviesuliu ir vienu pagrindinių žmogų gaubiančio ir jo suvokiamo Kosmoso dominančių. Tai – universalus, plačiai pasaulyje pasklidęs mitinis vaizdinys, kurio pavidalą ir manifestacijos formas mitologijoje, tautosakoje, švenčių apeigose bei tikėjimuose fragmentiškai yra išlaikę ir baltai.

Rytų ir vakarų baltų žemėse Saulė buvo labai garbinama. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose aptinkami duomenys apie Saulės dieviškumą yra negausūs ir perdėm striuki. Tačiau šio šviesulio išskirtinumas baltų mitiniame pasaulyje yra aki-vaizdus. Lietuvių ir latvių folklore, ypač dainose, gana dažnai mininčiose dangaus šviesulius, Saulė visada apibūdinama kaip motina (liet. *motinėle*, lat. *māmuliņa*), o tai irgi atspindi jos statusą anų laikų mitinių vertybių hierarchijoje, rodo liaudišką dangaus kūno koncepciją, kuri folkloro kūrėjų nusakoma pasitelkiant jiems įprastą socialinėje srityje vartojamą sąvoką.

Apie Saulę baltų mitologijoje galima kalbėti įvairiais aspektais. Vienas jų – šio šviesulio raiška paros cikle. Lietuviai ir latviai, kaip ir senovės indai, graikai ir germanai, vaizduodami Saulės „keliones“, jos judėjimą Žemės atžvilgiu paros ciklo tėkmėje, turėjo būdingus Saulės kaip įsamenintos esybės, važiuojančios vežimu ar plaukiančios laivu, rytą ratais išriedančios į dangaus platybes, o vakare panyrančios į didžiųjų vandenų gelmes, vaizdinius. Tas ritmiškai pasikartojantis šių jos kelionių ratas yra mūsų būties, kasdienio gyvenimo ritmas ir ciklas, įgijęs mitinę simboliką.

ŠALTINIAI

- BDS – *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: latvių dainas, tautasdziesmas, dziesmas, prieiga per internetą: <http://www.dainuskapis.lv>.
- BIR – Jonas Balys. *Raštai*, t. II, IV, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, 1996; t. II: *XVI amžius*, 2001; t. III: *XVII amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- FWSD – *Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, vol. I–II, New York: Funk & Wagnalls Company, 1949–1950.
- HH – *Homeriniai himnai*, iš senosios graikų k. vertė, paaiškinimus parašė, vardų ir bibliografinę rodyklę sudarė Audronė Kudulytė-Kairienė, baigiamąjį straipsnį parašė Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 2016.
- JonL – *Latviešu mitoloģiskās dainas*, izdevējs Michel Jonval, Paris: Librairie Picart, 1929.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninė versija, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002, prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

- PEd – *Poetinė Eda*, iš senosios islandų k. vertė Aurelijus Vijūnas, Vilnius: Aidai, 2009.
- MHM – *Мифы народов мира*, т. I–II, гл. ред. С. А. Токарев, Москва: Советская энциклопедия, 1980, 1982.
- PB – *Rigveda: мандалы*, т. I–IV, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Москва: Наука, 1989; *Rigveda: тандалы*, т. IX–X, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, Москва: Наука, 1999.

LITERATŪRA

- Biezais Haralds 1972. *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*, Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.
- Bonnet Hans 1971. *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, zweite, unveränderte Auflage, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Dundulienė Pranė 1988. *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius: Mokslas.
- Fraenkel Ernst 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. I–II, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gimbutienė Marija 1996. *Senoji Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grimal Pierre 1981. *Diccionario de mitología: griega y romana*, Barcelona–Buenos Aires–México: Paidós.
- Koopers Wilhelm 1929. „Die Religionen der Indogermanen in ihren kulturhistorischen Beziehungen“, *Antrophos: International Review of Ethnology and Linguistics*, vol. 24, No. 5 (6), p. 1073–1089.
- Mažiulis Vytautas 1987. „Baltų prokalbės irimas“, in: *Lietuvių etnogenėzė*, Vilnius: Mokslas, p. 82–85.
- Razauskas Dainius 2012. „Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: Saulė“, *Liaudies kultūra*, Nr. 3 (144), p. 16–41.
- Simek Rudolf 1984. *Lexikon der germanischen Mythologie*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Tacitas Publijus Kornelijus 1972. *Rinktiniai raštai*, iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė ir Janina Mažiulienė, Vilnius: Vaga.
- Vries Jan de 1956. *Altgermanische Religionsgeschichte*, Bd. 1, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Гамкрелидзе Тамаз, Иванов Вячеслав 1984. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, т. 1–2, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Лосев Алексей 1988. „Античная философия и общественно-исторические формации“, in: *Античность как тип культуры*, Москва: Наука.

Mythical Images of the Solar Carriage and Ship: the Heavenly Body in the Course of an Astronomical Day

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Summary

The article focuses on the mythical image of the Sun, one of the most important heavenly bodies that people used to observe since times immemorial. The author uses various sources of the Baltic religion and mythology, Lithuanian and Latvian folklore and linguistic data. Her aim is revealing the meaning of the mythical image of the Sun as reflected by the traditional verbal heritage, and analyzing its origins. The investigation is confined, however, to the

aspects of the solar image symbolizing the course of Sun's movement during an astronomical day. Special attention is given to the solar carriage and ship, which are particularly deeply rooted in the Baltic past and in the ancient European spiritual culture.

Veneration of the Sun was rather prominent in the eastern and western Baltic territories. Although data related to the Sun's divine character are rather scant and obscure in the sources of the Baltic religion and mythology, the outstanding role of this heavenly body in the Baltic mythical worldview is unmistakable. The common definition of the Sun is mother (Lithuanian *motinėle*, Latvian *māmuliņa*) in the Lithuanian and Latvian folklore, particularly the folksongs that frequently mention the heavenly bodies. Such characterization also reflects status of the Sun in the ancient hierarchy of the mythical values, testifying to the vernacular concept of this luminary, characterized by employing a familiar notion from the social sphere. This leads the author to conclude that the Sun was regarded as the most important luminary in the Baltic mythical worldview, as well as a significant dominant of cosmos that enveloped humans and was perceived by them. This universal image is characterized by global dissemination; fragments of its shape and manifestations in mythology, folklore, rituals and beliefs are preserved by the Balts as well.

Various aspects of the Sun in the Baltic mythology can be discussed, including manifestations of this heavenly body in an astronomical cycle. Lithuanians and Latvians, just like the ancient Indians, Greeks and Germans, used to describe the Sun's "travelling" and movement in relation to the Earth in the course of day and night by employing typical personifications of the Sun as riding in a carriage or sailing by a ship, as trundling out onto the sky in the morning and submersing into the watery depths in the evening. The rhythmic cycle of these travels encompasses our daily activities; it is the daily rhythm and cycle of our life endowed with mythical symbolism.

Gauta 2017-07-25